

**Становлення ЗУНР (листопад 1918 р.)
в українській мемуаристиці**

На підставі мемуарної літератури аналізуються перші тижні становлення ЗУНР: від створення уряду – Державного Секретаріату до втрати Львова.

Ключові слова: ЗУНР, Державний Секретаріат, Українська Національна Рада, мемуарна література.

На основани мемуарної літератури аналізуються перші тижні становлення ЗУНР: от создания правительства – Государственного Секретариата до потери Львова.

Ключевые слова: ЗУНР, Государственный Секретариат, Украинский Национальный Совет, мемуарная литература.

On the basis of memoir literature the first weeks of becoming of ZUNP: are analysed from creation of government – State Secretariat to the loss of Lviv.

Key words: Western Ukrainian Republic of People's, State Secretariat, Ukrainian National Advice, memoir literature.

Важливим джерелом при дослідженні будь-яких історичних подій є мемуарні свідчення їх сучасників. Що ж до української мемуарної літератури, то її значення для висвітлення подій початку ХХ ст. взагалі важко переоцінити. Адже визвольні змагання, що розпочались на території двох імперій – Російської та Австро-Угорської в момент їхнього розпаду, охопили значну кількість людей різних політичних поглядів, соціальних верств та професійних груп. Політика у різних її формах – від парламентської до збройної – втягнула в себе тисячі колишніх "вірнопідданих", котрі змушені були відійти від звичного способу життя й зробити свій вибір, часто не лише політичний, а й щодо національної належності – ідентифікації. Протистояння між радикалами й консерваторами, соціалістами і лібералами, "єдинодержавниками" та "сепаратистами" – все це заклало значний фундамент для наступних мемуаристів, які перетворили свої праці на інструмент продовження політичної боротьби, з подальшим викриттям своїх опонентів та вибілюванням власних дій. Не стала винятком у цьому відношенні і мемуаристика, пов'язана з подіями в Галичині.

Метою статті є висвітлення, на підставі мемуарних свідчень, перших тижнів становлення ЗУНР – від створення 9 листопада галицького уряду до втрати 21 листопада 1918 р. українцями Львова.

Джерельну базу публікації, в першу чергу, становлять спогади як діячів ЗУНР: Л. Цегельського [1], М. Лозинського [2], К. Левицького [3], О. Назарука [4], так і лідерів Гетьманату [5], Директорії [6; 7] та багатьох ін.

На початку листопада 1918 р., коли у Львові ще тривали бої за місто між українськими військами та польськими повстанцями, Українська Національна Рада розпочала створювати власний управлінський апарат, якого так потребувала новостворена держава. Однак до цього були свої складнощі, адже частина її членів перебувала у Відні, серед них і президент Ради Є. Петрушевич. Їх повернення на батьківщину було під значним питанням, адже Краків уже контролювали поляки, а в Угорщині розпочалась революція. За таких умов реальним інститутом, що міг діяти, виявилась т. зв. львівська Делегатура Української Національної Ради. Однак фактично львівське представництво складалося лише з незначної групи людей, котрі змушені були в тих умовах перейняти на себе всю повноту влади [1, с. 63].

Також потрібно відзначити, і на цьому наголошують більшість авторів мемуарів, що українські політики виявилися неготовими відразу створити управлінський апарат. Лише 9 листопада було сформовано Тимчасовий державний секретаріат, що перейняв від Національної Ради виконавчі функції, і безпосередньо розпочав роботу зі створення державного апарату управління. До складу Тимчасового секретаріату увійшли: голова та секретар фінансів – К. Левицький, секретар внутрішніх справ – Л. Цегельський, закордонних справ – В. Панейко, секретар судових справ – С. Голубович, військовий секретар – Д. Вітовський, секретаріат з віросповідань та шкільних справ – О. Барвінський, земельних справ – С. Баран, торгівлі та промисловості – Я. Литвинович, праці та суспільної опіки (А. Чернецький), суспільного здоров'я (І. Куровець), шляхів (І. Мирон), пошти та телеграфу (О. Пісецький). За своєю структурою цей уряд був коаліційним, адже до нього входили представники різних політичних партій: націонал-демократичної – 8 секретарів, радикальної – 2 секретарі, та по одному від християнсько-суспільної і соціал-демократичної партій [2, с. 44; 3, с. 15–18; 8, с. 109].

Однак мемуаристи в своїй переважній більшості були схильні до думки, що такий склад уряду є далеко недосконалим. Він формувався фактично з тих людей, котрі на той момент перебували у Львові, і часто навіть не уявляли всього масиву своєї діяльності. Не було також головного – досвідчених службовців, котрі мали виконувати свої безпосередні функції [1, с. 53]. Ще однією серйозною проблемою, з якою зіткнувся новий уряд, стала потреба визначення подальших політичних орієнтирів, за якими мала розвиватися держава. І ледь не ключовим у

цей час виявилось питання майбутніх відносин з Наддніпрянською Україною, від якої чекали допомоги проти Польщі. Особливо такі ідеї були поширені серед військових, соціалістів та радикалів, яким імпонувала революційність Києва і які вбачали як у Гетьманській державі, так і в опозиційних до неї силах свого природнього союзника. В той же час більшість членів Ради з числа націонал-демократів, вихованих в проавстрійському руслі, передбачали швидке падіння Гетьманату і ставились до ідеї союзу з революційними силами досить обережно. Одноманітну градацію українських політичних сил щодо питання про соборність дає в своїх спогадах В. Винниченко, котрий вказує, що соціал-демократи і трудовий люд були за союз з революційною Україною, а дрібнобуржуазні націонал-демократи – проти [6, с. 397–398]. На останніх подіяла лише їх пряма залежність від армії в період вуличних боїв і, що головне, потреба пошуку хоч якогось зовнішнього союзника проти поляків. Тому 10 листопада, окрім присяги членів Тимчасового секретаріату, було опубліковано і його відозву, з чітким зазначенням – головним завданням нового уряду є забезпечення виконання національного ідеалу всього українського народу та проведення всіх необхідних заходів для з'єднання всіх українських земель в одну державу [2, с. 45]. Як зазначає у своїх спогадах Л. Цегельський, навіть без голосних заяв, потреба у допомозі з Києва була необхідною. Відсутність боєздатної армії, важкого озброєння, амуніції та грошей робило неможливим не лише відбиття Львова, а й саме існування держави. І тому навіть він, який до цього був ледь не найбільшим "сепаратистом", змушений був погодитись на приєднання всіх західноукраїнських земель до Гетьманату. Однак при цьому Цегельський не забуває вказати і ту загрозу, яка чекала на його думку Галичину в разі антигетьманського перевороту і приходу революційної армії – хаос, який станеться в спокійній та впорядкованій "австрійській Україні", в разі її союзу з революційною Україною [1, с. 74–75].

Наступним важливим кроком до розбудови власної державності стало формування її нормативно-правової бази. Через це в перші дні Державний секретаріат приділяв основну увагу виробленню "Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель колишньої австро-угорської монархії". Цей документ було опубліковано 13 листопада, і його повністю вмістив у свій твір М. Лозинський. Зокрема, документ, складений з п'яти артикулів, містив основні положення існування держави – принцип суверенітету та державного заступництва. В ньому також було чітко визначено кордони нової держави – Галичину, Буковину та частину угорських комітатів Закарпаття, за тими кордонами, що були позначені на офіційних картах колишньої

імперії. Визначено також було і державну символіку – гербом став золотий лев на синьому фоні, обернений у правий бік. Офіційною назвою нової держави визначено Західноукраїнська Народна Республіка [2, с. 45–46]. Автор мемуарів спеціально звертає увагу на назву – "народна республіка", підкреслюючи цим розуміння галицькими політиками ситуації в тогочасній Європі, і особливо в Україні. М. Лозинський чітко вказує, що, визначаючи назву, вони орієнтувалися на той зразок державного устрою, що був сформований ще у 1917 р. Центральною Радою, а діючий на той час гетьманський режим доживав свої останні дні. Орієнтація, власне, на антигетьманську опозицію, хоч і не була приємна всім (зокрема, категорично проти неї виступав Л. Цегельський), однак саме вона була найбільш перспективною і прагматичною на той момент. Ще більш жорстко висловився з цього приводу у своїх мемуарах В. Винниченко. На його думку, члени галицької верхівки були виховані як сеймові канцеляристи, і відповідно, не могли уявити всіх перспектив, які створював загальнонародний революційний рух [6, с. 395].

Окрім вищезгаданого документа, під час свого недовготривалого перебування у Львові Секретаріат розробив, а Національна Рада прийняла ще 2 важливі документи – Закон про тимчасову адміністрацію областей Західноукраїнської Народної Республіки (16 листопада) та Закон про тимчасову організацію судів і власті судейської. Ці документи по суті визначали внутрішні організаційні принципи функціонування державного апарату, закладали підвалини до майбутньої перебудови її на республіканських засадах. Однак на практиці запроваджувати ці закони виявилось набагато складніше. Головними перепонами в цьому процесі стали відсутність кваліфікованих кадрів та непорозуміння, пов'язані зі швидким і непередбаченим переходом влади від австрійських установ. Відповідно до інструкції першим завданням нової влади ставало створення українських повітових рад. Однак реальна влада перейшла до рук "комісарів української республіки", яких часто обирали серед місцевих, а потім у телефонному режимі затверджували у Львові [1, с. 54–55]. Однак навіть створення таких місцевих управлінських органів викликало значні труднощі. Так, з рядом гірських районів взагалі не могли зв'язатися через брак на місцях звичайних телефоністів. Однак за них, як зазначає мемуарист, урядовці були спокійні – в цих районах не було великих польських компактних поселень, та й для польської армії вони не становили великого інтересу.

Значно складнішою виявилася ситуація з Перемишлем – ключовим містом на польсько-українському порубіжжі. Як зазначають у мемуарах сучасники, захопивши владу, місцеві представники Національ-

ної Ради та військового командування так і не змогли організувати оборону міста від поляків, зокрема знищити мости через р. Сян. 11 листопада польське військо захопило Перемишль [9]. Українці втратили не тільки ключовий форпост на заході держави, а й важливий залізничний вузол, через який поляки змогли в подальшому перекинути підкріплення до Львова. Фактично ця поразка багато в чому визначила весь подальший перебіг українсько-польського протистояння не лише за Львів, а й за Східну Галичину в цілому.

Та й в інших містах, де українцям вдалося закріпитися при владі, ситуація була далекою від ідеальної. Л. Цегельський, що в перші дні свого секретарства здійснив поїздки різними містами, наводить цілу низку недоліків у їх організації та функціонуванні – від самовільного, неузгодженого захоплення влади до призначення на посаду зовсім некомпетентних осіб. Хоча це, на думку автора, і засвідчувало про високий державницький дух галицьких українців, які самостійно сформували державний апарат і лише чекали наказів згори [1, с. 86]. Зауваження про здатність західних українців до політичної самоорганізації є цілком слушними, особливо порівняно їх з аналогічними заходами в Наддніпрянській Україні, де жодна з влад так і не змогла створити дієвий державний управлінський апарат.

Однак, незважаючи на такі патріотичні заяви галицьких мемуаристів, більшість тогочасних політиків розуміли, що власними силами відстояти Львів їм не вдасться, адже з кожним днем польський опір посилювався, і поляки поступово займали всі стратегічні позиції у місті. Через це на початку другої декади листопада перед Національною Радою та Державним секретаріатом постало головне завдання – якнайшвидше отримати допомогу зі Східної України. З необхідністю термінового направлення делегації до Києва погоджувалися всі українські політики, незалежно від своєї політичної належності. І вже 5 листопада до Гетьманату було відправлено делегацію Української Національної Ради у складі О. Назарука та В. Шухевича, котрі мали офіційно звернутися до П. Скоропадського по допомогу [4, с. 5].

До Києва делегація Української Національної Ради прибула лише 11 листопада – в день, коли Німеччина – головна тогочасна зовнішня опора Гетьманату – підписала Комп'єнське перемир'я, капітулювавши перед державами Антанти. Звістка про це лише посилила паніку правлячого гетьманського режиму, що тепер остаточно змушений був самостійно організувати боротьбу як проти зростаючої внутрішньої опозиції – Директорії, так і проти військ більшовиків, що лише вичікували початку евакуації німецької армії з України [10, с. 264]. Через це приїзд по допомогу зі Львова української делегації не викликав жодного

ентузіазму гетьманських урядовців, хоча всі зовнішні риси зацікавленості були дотримані. Так, делегація змушена була дві години чекати аудієнції у гетьмана, а коли вона нарешті відбулась, стало зрозуміло, що допомога скоро не надійде. Хоча П. Скоропадський прийняв дипломатів досить привітно, і відразу заявив, що допомогу надасть, однак зауважив, що не хоче офіційного оприлюднення своєї участі у цьому конфлікті, пропонував зробити так, ніби допомога прийшла без його відома [1, с. 79]. Причини такої поведінки розкриває сам П. Скоропадський у своїх "Спогадах": перемога Антанти для нього вже була реальною справою, і відповідно, пошук з нею порозуміння ставав ключовою необхідністю. Через це пряме втручання у внутрішні справи переможеної Австро-Угорщини могло бути сприйнятим переможцями як виклик. Це питання мало однозначно вирішуватися на мирній конференції держав Антанти. До того ж публічне проголошення антипольського виступу могло зумовити появу ще одного ворога – відновленої Речі Посполитої, котрий, окрім іншого, користувався підтримкою Антанти [5, с. 455].

І хоча обіцяна підтримка, що мала надійти від Гетьмана, виглядала досить поважно (броневі автомобілі та важка артилерія), однак це не завадило членам делегації вступити в контакти і з опозицією, представленою В. Винниченком, С. Петлюрою та Є. Коновальцем, які повідомили галичан про підготовку перевороту та запропонували власну допомогу після приходу до влади. Така зацікавленість опозиції галицькими справами була більш ніж очевидною – головною ударною силою, що мала йти на допомогу ЗУНР, були Січові стрільці, котрі на той момент були і головною військовою опорою Директорії. І відповідно, втрачати їх (а стрільці-галичани мали бажання повернутися на Батьківщину) напередодні виступу було більш ніж недоречно [11, с. 120–121]. Аргументи навів В. Винниченко, який посилався на необхідність збереження української влади в Наддніпрянській Україні, і відповідно, розпорошення всіх українських патріотичних сил між Києвом і Львовом, на думку майбутнього глави Директорії, може стати загибеллю для української ідеї взагалі [4, с. 6]. Варто зазначити, що сам В. Винниченко не вмістив цю розмову з делегатами у своїх мемуарах, що лише засвідчує його сильну суб'єктивність при написанні праці "Відродження нації".

Результатом зустрічі галицької делегації з опозицією стало перенесення переговорів до Білої Церкви, яка знаходилась під захистом січових стрільців і починаючи з 14 листопада 1918 р. перетворилась на штаб нового, тимчасового, революційного українського уряду – Директорії. Саме туди змушені були переїхати О. Назарук та В. Шухевич,

отримуючи обіцянки тепер від нового лідера – Головного військового отамана С. Петлюри. Однак, як з часом переконалися учасники делегації, реальна влада належала не Директорії, а Стрілецькій Раді – виборному органу управління січових стрільців, лідерами якого були Є. Коновалець та А. Мельник. Саме Стрілецька Рада, розглянувши пропозицію відкомандирувати частину підрозділу на Львів, виступила категорично проти цього. Аргументація майже повністю повторювала ту, яку свого часу застосував В. Винниченко: січові стрільці, хоч і походять з Галичини, пов'язані передусім з державницькими інтересами Великої України; Київ важливіший за Львів, а відправлення однієї частини загону до Львова могла б привести до того, що і Києва не здобудуть, і Львів не втримають [12, с. 299].

На думку О. Назарука, який значною мірою захопився ідеями лідерів Директорії про спільний похід спочатку на Київ, а потім на Львів, затримка з відправленням січових стрільців на захід була виправданою, адже з кожним днем армія Директорії збільшувалась. Співпраця між О. Назаруком та керівництвом антигетьманського повстання зроста настільки, що галицький дипломат фактично почав виконувати функції міністра преси та пропаганди УНР – писав відозви, вів переговори з німецькими гарнізонами тощо [4, с. 90–91]. Це дійсно додавало певного оптимізму в Білій Церкві, у той час як у Львові стан справ українців з кожним днем все погіршувався. Неодноразові переговори з лідерами польських повстанців про припинення бойових дій у місті сприяли лише подальшому посиленню поляків. Розкладався також військовий дух українських воїнів, які реально усвідомлювали не лише власну нездатність протистояти полякам, а й втрачали надію на перемогу взагалі [13]. Деякі мемуаристи, описуючи стан та настрої українських військових, чітко та безапеляційно вказують на той факт, що вони, незважаючи на свій патріотизм, програли передусім завдяки "сільській психіці", котра полягала не лише у нерозумінні міста, а й у певній неприязні до нього. Для більшості українських стрільців, як зазначає у своїх спогадах Р. Купчинський, саме по собі місто було виразником ворожого оточення, чужорідним елементом. Відповідно, перші ж успіхи польських повстанців лише посилили прагнення більшості стрільців залишити Львів і перенести бойові дії у звичну для них відкриту місцевість [14].

Мемуаристи, описуючи бої у місті, неодноразово відзначали героїство, продемонстроване бійцями з обох сторін. Так, Л. Цегельський, відзначаючи мужність українських солдатів, наголошує також і на героїзмі польських повстанців, серед яких були навіть дівчата. Окрім того, через виступи поляків практично припинилося прибуття резервів з

регіонів. Ледь не останнім прибув до Львова, на допомогу українським військам загін ім. І. Гонти під проводом отамана А. Долуда з Наддніпрянщини – по суті єдина допомога, яка прийшла з-за Збручу. Досить швидко цей отаман перетворився на місцеву легенду, хоча реальної допомоги його підрозділ надати вже не міг [1, с. 67–68]. Українська армія за чисельністю і надалі переважаючи польських повстанців, почала втрачати плацдарм за плацдармом, поступово витісняючись все далі на схід, опинившись на 20 листопада під реальною загрозою оточення. Єдиним виходом, що міг би дозволити українцям евакуюватися з міста, лишалося Підзамче, де стояв підрозділ січових стрільців, посилений артилерією [15].

В таких умовах Рада державних секретарів постановила розпочати підготовку до створення свого політичного центру поза межами міста. Однак, будучи переконаними у своїй безпеці, більшість Ради мала залишатися у Львові. Така позиція базувалася на запевненні нового військового коменданта полковника Стефанова про те, що українська армія зможе протриматися в місті ще два тижні, поки не прийде допомога з регіонів [2, с. 53]. Варто наголосити, що жоден з мемуаристів у цей час уже не говорить про сподівання на підтримку з Наддніпрянщини. Це засвідчує факт цілковитої невдачі місії О. Назарука та В. Шухевича, який вже став очевидним не лише для політиків.

Сподівання на допомогу з інших міст Галичини, як і переконання у боєздатності українських військ у самому Львові, виявилися примарними. Відразу після завершення перемир'я 21 листопада стало очевидним, що сили польських повстанців значно зросли, і не лише за рахунок місцевого населення. Поляки встигли отримати військову допомогу, і відповідно, їх наступ став ще рішучішим, поставивши українців на межу оточення. За таких умов було прийнято рішення якнайшвидше евакуюватися з міста, щоб зберегти як залишки армії, так і самих членів Української Національної Ради та Державного секретаріату. Вечері 21 листопада український уряд та військо розпочали евакуацію з міста, і наступного дня центром ЗУНР вже стало м. Золочів, куди переїхав Державний Секретаріат та штаб армії. Львів було залишено полякам, що стало одним з вирішальних чинників Українсько-польської війни. Здобувши це місто, поляки отримали не лише важливий стратегічний центр, а й моральну перевагу. Більше того, як зауважив у своїх мемуарах Л. Цегельський, здобувши Львів, поляки на 50% виграли війну, адже тепер Антанта отримала аргумент про безпідставність українських претензій на місто, і відповідно, на власну зверхність над Галичиною [1, с. 111–112]. В історії ЗУНР розпочався новий період, що заслуговує на окрему публікацію.

Таким чином, існуюча мемуарна література, як лідерів ЗУНР, так і їх політичних опонентів, дозволяє об'єктивно висвітлити перші кроки становлення державності в Східній Галичині у листопаді 1918 р.

Література

1. Цегельський Л. Від легенд до правди: спомини про події в Україні, зв'язані з Першим листопада 1918 р. / Лонгин Цегельський. – Львів : Свічадо, 2003. – 336 с.

2. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / Михайло Лозинський. – Відень : Український Соціологічний Інститут, 1922. – 228 с.

3. Левицький К. Перший Державний Секретаріат у Львові (Спомини) / К. Левицький // Український Скиталець. – Відень, 1923. – № 11. – С. 15–18.

4. Назарук О. Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції / О. Назарук. – Відень : Український прапор, 1920. – 344 с.

5. Скоропадський П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / Павло Скоропадський. – К.–Філадельфія : б. в., 1995. – 493 с.

6. Винниченко В. Відродження нації / Володимир Винниченко / репринтне відтворення видання 1920 р. – К. : Вид-во політичної літератури, 1990 – Ч. 3. – 542 с.

7. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921 рр. / Ісаак Мазепа. Центральна Рада. Гетьманщина. Директорія. – Мюнхен : Прометей, 1950.

Т. 1. – 1950. – 212 с.

8. Лозинський М. Спомини про Дмитра Вітовського / М. Лозинський // Воля. – Відень, 1919. – № 3. – С. 106–110.

9. Станімір О. Моя участь у визвольних змаганнях 1917–1920 [Електронний ресурс] / Осип Станімір. – Режим доступу:

<http://diasporiana.org.ua/memuari/387-stanimir-o-moya-uchast-u-vizvolnih-zmaganniah-1917-1920/> – Назва з екрана.

10. Франц Г. Евакуація германськими військами України (зима 1918–1919 гг.) / Г. Франц // Историк и Современник. – Берлин, 1922.

Т. 2. – С. 262–269.

11. Кучабський В. Від первопочинів до Проскурівського періоду / Василь Кучабський // Історія січових стрільців. – К. : Україна, 1992. – С. 12–201.

12. Коновалець Є. Спомини й уваги / Євген Коновалець // Історія січових стрільців. – К. : Україна, 1992. – С. 287–346.

13. Кренжаловський Д. Львів в українських руках (1–21.XI 1918) // Українські мемуари. – Кам'янець, 1919. – 53 с.

14. Купчинський Р. За рідну землю (зі спогадів Визвольної Війни) // Календар Українського Народного Союзу на 1929 рік. – Джерзі Сіті, 1928. – С. 50.

15. Дем'янчук М. Фрагменти з боїв на Підзамчу / М. Дем'янчук // Літопис Червоної Калини. – 1933. – Ч. 6. – С. 15.